

УДК 341;231

ПРАВО НАРОДУ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ЯК ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Черніков Б.Ю.

Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто окремі теоретичні та практичні аспекти принципу самовизначення народів. Автор звертає увагу на джерела цього принципу, його тлумачення та форми реалізації у формальній площині й здійснює зіставлення з практикою застосування. Проаналізовано думки вчених щодо його розуміння та наведено приклади реалізації у наш час. Зокрема, розглянуто ситуацію у Каталонії та боротьбу курдів за незалежність. Цей принцип визнається одним із найважливіших принципів міжнародного права, сутність якого полягає у самостійності вирішення власної долі з метою вільного та рівноправного з іншими націями розвитку.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародне право, принцип самовизначення, деколонізація, внутрішнє самовизначення, зовнішнє самовизначення, захисна сецесія.

Постановка проблеми. Питання національної самоідентичності народів та, як наслідок, бажання реалізації права на самостійне існування як окремого суб'єкта міжнародних відносин постає дедалі частіше. Через це дослідження даного питання стає особливо актуальним у наш час. Але, зважаючи на те, що зазначений принцип почав формуватися наприкінці XIX – на початку XX століття та набув більш широкого застосування після Другої Світової війни під час розпаду колоніальних систем, він потребує нового розуміння, тлумачення і, що найважливіше, застосування принципу самовизначення народів і націй.

Даний принцип знайшов своє закріплення у Статуті ООН (1945 р.), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), пактах 1966 р., Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., документах Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), у Віденській Декларації 1986 р., у документах Копенгагенської наради, Конференції з людського виміру ОБСЄ 1990 р., резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Загальна реалізація права народів на самовизначення» (1994 р.) та в інших міжнародно-правових актах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі самовизначення народів присвятили свої праці багато вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: А.Х. Абашидзе, М. Андрусяк, Б.В. Бабін, М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барсегов, М.О. Кучинський, О. Майборода, О. Маруховська, П. Рабінович, С. Римаренко, Б.Дж. Сингер, С.В. Соколовський, Б. Харахаш, С.Н. Харючі, А. Шевцова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Принцип право народу на самовизначення, зважаючи на постійні зміни світового порядку, потребує нових підходів до теоретичного обґрунтування та практичної реалізації цього принципу у наш час.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження проблеми тлумачення та застосування принципу самовизначення народів, аналізуючи практику застосування цього принципу.

Виклад основного матеріалу. Концепція самовизначення має загальнодемократичний характер, вона була розроблена ще в середині

XIX століття, найбільш відомим її теоретиком був швейцарський юрист І. Брюнчелі [1, с. 21]. У 1896 році Лондонський конгрес II Інтернаціоналу визнав принцип національного самовизначення загальнодемократичною вимогою. Однак, історико-правовою основою виникнення права нації на самовизначення був оголошений Великою французькою революцією 1789 року принцип суверенності націй, який в процесі своєї еволюції перетворився на принцип національності, що трактувався як право європейських націй на створення суверенної національної держави.

Появу тези про «право народу на самовизначення» пов'язують з ім'ям американського президента Вудро Вільсона. Проте в його розумінні ця ідея не мала етнічних аспектів, а йшлося про право народів самостійно визначати форми та характеру правління для себе, найімовірніше – про «право на демократію» [2, с. 136].

Проблема тлумачення принципу «права націй на самовизначення» знову набула актуальності після другої світової війни, і особливо з активізацією антиколоніального руху. Відтоді принцип «права націй на самовизначення» переходить до сфери міжнародного права, спочатку в резолюціях Генеральної асамблеї ООН 1960 і 1962 років, пізніше, у 1976 році, у Пакті про громадянські й політичні права та Пакті про економічні, соціальні та культурні права, де фіксується вже «право народів на самовизначення» [2, с. 136].

Традиційно принцип рівноправ'я і самовизначення народів, зокрема його сфера застосування, як правило, розглядався в контексті процесу деколонізації. Відповідно теорія міжнародного права презюмувала правосуб'єктність націй (народів), котрі знаходились у колоніальній залежності від держави-метрополії, за умови початку боротьби за своє самовизначення, створення відповідних органів щодо представництва народу в міжнародних відносинах і дотримання норм міжнародного права.

З прогресивним розвитком міжнародно-правових відносин якісні зміни відбулись у складових частинах системи міжнародного права як-от галузях, інститутах, нормах і принципах. У зв'язку з цим юридичний зміст принципу рівноправ'я і самовизначення народів отримав нове наповнення. Так, сучасні теоретичні розробки, а також практика міжнародного права

вказують на те, що цей принцип вийшов за рамки деколонізації і сьогодні стосується всіх народів без будь-якої прив'язки до ситуацій іноземної окупації або епохи колоніального панування [3, с. 75].

Так, відповідно до викладеного в Декларації про принципи міжнародного права, самовизначення полягає у праві всіх народів вільно визначити без зовнішнього втручання свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний та культурний розвиток, а кожна інша держава зобов'язана поважати це право [4]. Засобами ж здійснення права на самовизначення можуть бути: «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави чи об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу» [5, с. 137].

Таким чином, самовизначення умовно поділяють на два види – зовнішнє і внутрішнє.

Зовнішнє самовизначення, по-перше, означає, що кожен народ, тобто населення будь-якої країни в цілому, має право не піддаватися втручанням ззовні при реалізації своїх політичних, економічних і соціальних завдань. По-друге, по відношенню до колоніальних народів (населення колоній) зовнішнє самовизначення означає, що колонії мають право відділитися від метрополії і стати незалежними та суверенними державами. Як зазначив Комітет з питань ліквідації расової дискримінації в Загальній Рекомендації XXI 1996 р.: «зовнішній аспект самовизначення передбачає, що всі народи мають право вільно визначити свій політичний статус і своє місце у міжнародній спільноті на основі принципу рівноправності з урахуванням прикладу звільнення народів від колоніалізму, а також заборони рабства, панування та експлуатації інших». Що ж до окремих «народів» (етнічних груп) тої чи іншої незалежної країни, то зазначений Комітет наголосив на тому, що міжнародне право не визнає права народів на одностороннє відділення від тієї чи іншої держави» [6, с. 19].

На думку Томаса Масгрейва, відокремлення «народів» (етнічних груп) незалежної держави потенційно можливе на підставі внутрішнього самовизначення, тобто у випадку, коли конкретна держава сама визнає можливість чи право на самовизначення. До прикладу, як зазначила Комісія юристів у контексті вирішення питання щодо статусу Аландських островів (Фінляндія), плебісцит для визначення долі тієї чи іншої території може бути проведено лише за рішенням усієї держави, а не за бажанням групи («народу») [6, с. 19]. Також не можна не згадати проведений 1 жовтня 2017 року референдум в Каталонії за незалежність результатом якого стало 90% голосів за відділення від Іспанії. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що за Конституцією Королівство Іспанія є унітарною державою, носієм верховної влади в якій є увесь іспанський народ. Результати регіонального волевиявлення мали б передаватися до центральних органів влади країни, які б мусили ініціювати проведення загальнонаціонального волевиявлення щодо внесення змін до Конституції та вирішення долі регіону. Однак влада Каталонії вирішила здійснити все в односторонньому порядку і значно пришвидшити процес: у законі

про референдум передбачений вихід зі складу Іспанії впродовж 48 днів у разі позитивного голосування більшості виборців (це при тому, що не встановлено мінімальний рівень явки).

Що стосується етнічних, релігійних та мовних меншин, то приналежним до них особам не може бути відмовлено в праві разом із членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, мовою, а також сповідувати свою релігію (ст. 27 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року). Держави зобов'язані охороняти «на їх відповідних територіях існування і самобутність» таких меншин і заохочувати створення умов для розвитку цієї самобутності [1, с. 22].

Зокрема, внутрішнє самовизначення, як вказав у своєму рішенні Верховний суд Канади у справі про відокремлення Квебеку 1998 р., означає: «право (народу) здійснювати свій політичний, економічний і культурний розвиток у рамках існуючої держави». Тобто, цей вид самовизначення передбачає, що визначені групи мають право брати участь в управлінні державою, не піддаватися дискримінації в контексті доступу до керівництва країною, а також не бути дискримінованими будь-яким чином [6, с. 19]. За такої ситуації, мова може йти про культурно-політичну автономію, яка є могутнім стимулом для розвитку економіки, культури, національної самосвідомості малих народів. Слід зауважити, що останнім часом класичні західні держави віддають перевагу саме формі національної або культурно-політичної автономії районів. Подібні утворення вже досить тривалий час існують у Фінляндії, Данії, Італії, Іспанії [1, с. 24].

Досить дискусійним у міжнародному праві залишається питання про співвідношення принципу самовизначення із принципом територіальної цілісності.

У доктрині міжнародного права спостерігається ідея примату принципу територіальної цілісності над принципом самовизначення, хоча всі принципи міжнародного права мають однакову юридичну силу. Але це ще не означає, що не можна здійснити територіальні зміни на підставі принципу самовизначення народів. Так, теорії та практиці міжнародного права все частіше робляться спроби визначити певні умови, за яких народ вправі реалізувати своє право на самовизначення всупереч принципу територіальної цілісності. Зокрема, мова йде про геноцид, етнічні чистки, порушення внутрішнього самовизначення, дискримінацію. У таких випадках виникає право remedial secession (тобто, «захисна сецесія») [3, с. 76]. Але необхідно не забувати, що вищевведені умови не закріплені формально, а тому до кожної ситуації має бути індивідуальний підхід.

Прикладом такої ситуації може слугувати боротьба курдів за незалежність. Понад тридцять чи й навіть сорокамільйонний бездержавний народ курдів живе на прилеглих територіях сучасних Туреччини, Іраку, Ірану, Сирії і меншої частини кількох інших країн. Курди мають довгу історію маргіналізації і переслідування, зокрема, в Іраку і Туреччині, де вони неодноразово повставали, щоб домогтися більшої автономії або повної незалежності.

Курди мають автономію на півночі сучасного Іраку, відому як «Іракський Курдистан». Теоре-

тичне перетворення її на окрему державу, як вважають, спричинило б прагнення до окремої державності чи до об'єднання в єдиній курдській державі, з переділом нинішніх кордонів, і курдських меншин в інших країнах.

На референдумі, проведеному 25 вересня 2017 року, всупереч забороні центрального уряду в Багдаді, за незалежність Іракського Курдистану висловилися майже 93% його учасників, а явка склала понад 72% від усіх мешканців із правом голосу. Цей референдум, як його призначила курдська автономна влада, є дорадчим і не має безпосередньої юридичної сили. Але Багдад відкидає вимоги іракських курдів про переговори щодо майбутнього регіону і вимагає анулювати оголошені результати референдуму.

Територія Турецького Курдистану служить ареною багаторічного турецько-курдського конфлікту різної інтенсивності, під час якого Робоча партія Курдистану веде партизанську національно-визвольну боротьбу проти турецької армії та жандармерії за підтримки сирійських

та іракських курдів. Через цей конфлікт багато курдів змушені емігрувати до Європи.

Останнім часом курдське питання є одним з ключових під час обговорення подальшої євроінтеграції Туреччини. Європа вимагає більшої регіоналізації та автономізації курдів, а також дотримання їх прав відповідно до європейських стандартів.

Висновки і пропозиції. Принцип рівноправ'я і самовизначення народів характеризується низкою проблемних аспектів, що створюють відповідні колізії в регулюванні відносин, пов'язаних із реалізацією самовизначення. Незважаючи на те, що даний принцип належить до загальноновизнаних норм міжнародного права, окремі його аспекти як-от нормативна дія, співвідношення з принципом територіальної цілісності досі залишаються не з'ясованими. Тому вбачається доцільним ретельний аналіз кожного конкретного випадку з урахуванням історичних процесів формування народу або нації, що має бажання самовизначитись.

Список літератури:

1. Заяць Н. В. Право нації на самовизначення та глобалізація / Н. В. Заяць // Право і суспільство. – 2015. – № 4(3). – С. 19–24.
2. Ковбан А. В. Самовизначення народу як об'єкт глобальних прав у міжнародному праві / А. В. Ковбан // Правова держава. – 2014. – № 18. – С. 135–138.
3. Цимбрівський Т. Принцип рівноправ'я та самовизначення народів у сучасному міжнародному праві / Тарас Цимбрівський // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 2(1). – С. 74–78.
4. Декларація про принципи міжнародного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569
5. Рафальський І. Суб'єкти права на самовизначення / І. Рафальський // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса]. – 2013. – Вип. 4. – С. 136–146.
6. Косюк Т. П. Актуальні аспекти тлумачення та реалізації принципу самовизначення народів / Т. П. Косюк // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. – 2014. – Т. 160. – С. 17–22.

Черников Б.Ю.

Институт прокуратуры и криминальной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРАВО НАРОДА НА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ КАК ПРИНЦИП МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Аннотация

В статье рассмотрены отдельные теоретические и практические аспекты принципа самоопределения народов. Автор обращает внимание на источники этого принципа, его толкование и формы реализации в формальной плоскости и осуществляет сопоставление с практикой применения. Проанализированы мнения ученых относительно его понимания и приведены примеры реализации в наше время. В частности, рассмотрена ситуация в Каталонии и борьба курдов за независимость. Этот принцип признается одним из важнейших принципов международного права, сущность которого заключается в самостоятельности решения собственной судьбы с целью свободного и равноправного с другими нациями развития.

Ключевые слова: международные отношения, международное право, принцип самоопределения, деколонизация, внутреннее самоопределение, внешнее самоопределение, защитная сецессия.

Chernikov B.Y.

Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

THE RIGHT OF PEOPLE FOR SELF-DEFINITION AS A PRINCIPLE OF INTERNATIONAL LAW

Summary In this article some theoretical and practical aspects of the principle of self-determination are revised. The author draws attention to the main sources of the principle, its interpretation and forms of implementation in the theoretical framework, compares the theoretical basis with the practice. The thoughts of scientists concerning his understanding are analyzed and examples of realization are given in our time. In particular, the situation in Catalonia and the struggle of the Kurds for independence are considered. In accordance with principles of international law, every nation and nationalities has right to self-determination in case of necessity to make decision about acquirement one's own statehood.

Keywords: international relations, international law, principle of self-determination, decolonization, internal self-determination, external self-determination, protective secession.